

Antoni Kukliński

PRZESTRZEŃ GLOBALNA – PRZESTRZEŃ EUROPY – PRZESTRZEŃ POLSKI. WYZWANIA XXI WIEKU (ARTYKUŁ DYSKUSYJNY)¹

Artykuł prezentuje nową interpretację przestrzeni globalnej. Najważniejszym elementem tej przestrzeni są cztery megaprzestrzenie – Ameryki, Europy, Chin i Indii. Megaprzestrzeń jest wielkim obszarem geograficznym skupiającym istotny w skali globalnej potencjał demograficzny, gospodarczy, naukowy, kulturowy i militarny. Jest także obszarem zróżnicowanym regionalnie, na którym jednak nie występują istotne bariery hamujące wolne przepływy osób, dóbr, informacji i kapitału.

Innowacyjne studia czterech megaprzestrzeni są wielkim wyzwaniem teoretycznym i pragmatycznym dla Regional Studies Association jako organizacji, która powinna otwierać nowe karty w interpretacji przestrzeni globalnej XXI wieku.

I. Scena globalna

Raport Sapira (*Sapir Report* 2003) przedstawia oryginalne ujęcie analityczne *Europa i świat*. Warto zacytować najbardziej istotny element tego ujęcia (*Sapir Report* 2003, s. 117): „W maju 2004 roku Unia Europejska wchodzi w nową fazę. Powiększona Unia – 25 krajów z ludnością liczącą 450 mln oraz jedną czwartą światowego PKB – będzie podmiotem ogromnego oddziaływania na swoich sąsiadów w Europie i w basenie Morza Śródziemnego. Poza bezpośrednim sąsiedztwem rozszerzenie zmieni także stosunki ekonomiczne Unii z szerszym światem. Unia Europejska już obecnie odgrywa ważną rolę w zakresie handlu oraz pomocy rozwojowej. Pomyślny start euro otwiera Unii drogę do zwiększenia roli w dziedzinie międzynarodowego pieniądza i finansów. Unia Europejska musi być gotowa do podjęcia wyzwań jako wiodący aktor regionu europejskiego i śródziemnomorskiego oraz kotwica systemu globalnego”.

Warto z tego punktu widzenia zanalizować dane z tab. 1 jako bilans otwarcia XXI wieku (*Sapir Report* 2003).

---

¹ Jest to głęboko zmieniona i rozszerzona wersja referatu wygłoszonego na sympozjum Sekcji Polskiej RSA w Warszawie w dniu 9 marca 2004 r. Dziękuję prof. Grzegorzowi Gorzelakowi za sugestię opracowania tego artykułu dyskusyjnego. Oczywiście słabości tego artykułu obciążają wyłącznie autora.

Tab. 1. Unia Europejska i świat 2000

Region/Kraj	Ludność	PKB	PKB <i>per capita</i>	Wskaźnik struktury wieku
	(miliony)	(miliardy)	euro	(60+/15–59) (%)
UE-25	452	8 935	17 694	34
Sąsiedzi europejscy	339	1 064	4 994	26
– kandydaci oraz Zachodnie Bałkany	124	289	6 185	20
– EFTA	12	445	24 667	33
– Białoruś Mołdowa Rosja Ukraina	203	330	3 103	30
Sąsiedzi śródziemnomorscy	154	388	3 852	11
Szerszy świat	5 188	23 628	5 250	14
– Afryka subsaharyjska	671	345	1 377	9
– Chiny i Indie	2 310	1 686	2 683	15
– Ameryka Łacińska	520	2 315	6 854	13
– Japonia	127	5 163	21 738	38
– USA	286	10 806	30 371	26
– reszta świata	1 261	3 313	4 060	13
Świat <i>in toto</i> :	6 133	34 015	6 118	17

Oblicza XXI wieku zdeterminuje strategiczny kwartet: Unia Europejska–USA–Chiny–Indie oraz jego relacje wewnętrzne. Ten kwartet jest dramatycznym wyzwaniem dla Europy i Unii Europejskiej, która musi odrzucić wizję statusu mniejszego mocarstwa (Rossant 2003; Funabashi 2003).

Tab. 2. Kwartet

Input	Output			
	UE	USA	Chiny	Indie
UE	X			
USA		X		
Chiny			X	
Indie				X

Europa XXI wieku musi być Europą silną, która sprosta wyzwaniom sceny globalnej. Demograficzna, gospodarcza, naukowa i polityczna słabość Europy (Kukliński, Skuza 2003) pogrąża nasz kontynent w atmosferze stagnacji i frustracji, co stwarza zagrożenie, że z pobłażliwością i wyniosłością będzie traktowany przez imperium Ameryki i imperium chińskie. Darwinistyczny firmament globalny XXI wieku nie będzie znał litości dla Europy słabej i zdeintegrowanej. Dlatego tworzenie silnej, zjednoczonej Europy XXI wieku jest *de facto* bezalternatywną drogą rozwoju naszego kontynentu. Rozwój gospodarki opartej na wiedzy (*Third European Report* 2003, s. 1) i społeczeństwa opartego na wiedzy jest jednym z warunków koniecznych dla istnienia silnej Europy XXI wieku.

II. Nowy porządek ekonomiczny świata – wizja roku 2050

Artykuł w *International Herald Tribune* („The New Alliances...” 2004) prezentuje wizję nowego porządku ekonomicznego świata w roku 2050. W perspektywie Europy jest to wizja niemal katastroficzna, kontynent bowiem staje się układem peryferyjnym na mapie w roku 2050. W tab. 3 znajdujemy obraz kwartetu w roku 2050.

Tab. 3. Kwartet w roku 2050

Kwartet	PKB biliony (USD)	PKB <i>per capita</i> (tys. USD)
Stany Zjednoczone	35,1	83,7
Europa	17,5*	51,6**
Chiny	44,4	31,3
Indie	27,8	17,3

* Projekcja skorygowana przez A.K.

** Dane dla Francji. Niemcy – 48,9, Włochy – 41,0, Wielka Brytania – 59,1.

Porównanie danych z tab. 1 i 3 dokumentuje rewolucyjne zmiany światowego porządku ekonomicznego. Oczywiście wizji tej nie trzeba interpretować zbyt dosłownie. Jest ona oparta prawdopodobnie na ekstrapolacji obecnego układu stóp wzrostu gospodarczego, który jest bardzo niekorzystny dla Europy. Ten układ może się zmienić w ciągu następných dziesięcioleci, jeśli Europa powtórnie stanie się dynamicznym kontynentem.

Niemniej jednak elity Unii Europejskiej (Harney et al. 2004) *explicitie* stawiają pytanie – „Czy zaakceptujemy sytuację, w której Unię Europejską wyprzedzą Indie i Chiny?”².

W kontekście tej dyskusji propozycja pogłębionej analizy czterech megaprzestrzeni XXI wieku jest szczególnie aktualna.

III. Megaprzestrzenie XXI wieku

W nawiązaniu do poprzednich uwag chciałbym sformułować tezę o koncentracji zainteresowania współczesnych studiów regionalnych na czterech megaprzestrzeniach XXI wieku – a mianowicie na megaprzestrzeni USA, megaprzestrzeni Europy, megaprzestrzeni Chin i megaprzestrzeni Indii. Podejmuję jednak próbę naszkicowania głównych cech megaprzestrzeni.

Megaprzestrzeń jest wielkim obszarem geograficznym skupiającym istotny w skali globalnej potencjał demograficzny, polityczny, gospodarczy, naukowy, kulturalny i militarny. Jest to obszar zróżnicowany regionalnie, na którym jednak nie występują bariery hamujące wolne przepływy osób, dóbr, informacji i kapitału. Megaprzestrzeń dysponuje odpowiednią dokumentacją statystyczną

² Autorzy są kolejnymi przewodniczącymi EU Competitiveness Council. Możliwy jest jednak inny punkt widzenia, sprowadzający się do tezy: „Nie jesteśmy w stanie wyścigu ze Stanami Zjednoczonymi” (zob. Bennhold 2004).

pozwalającą analizować zróżnicowanie zjawisk w czasie i w przestrzeni i na tej podstawie budować teorię dynamiki przestrzeni, gospodarki i społeczeństwa.

W latach 30. XX wieku istniała w skali światowej tylko jedna megaprzestrzeń tego typu, a mianowicie megaprzestrzeń USA. Ta właśnie megaprzestrzeń stała się przedmiotem zainteresowania A. Lösch, który poznawał rzeczywistość amerykańską jako stypendysta Fundacji Rockefellera, dzięki czemu mógł analizować prawidłowości megaprzestrzeni amerykańskiej w swoim przełomowym dziele *Struktura przestrzenna gospodarki* (Lösch 1967; Funck, Kukliński 1986).

Ten monopol amerykańskiej megaprzestrzeni kończy się na przełomie XX i XXI wieku, kiedy to na scenę globalną wkracza megaprzestrzeń europejska, zwłaszcza w kontekście Unii Europejskiej w jej kształcie z dnia 1 maja 2004 r. (*vide* tab. 1).

Jesteśmy świadkami wielkiej transformacji przestrzeni europejskiej, która staje się megaprzestrzenią, a więc jednostką wyższego rzędu aniżeli tradycyjna przestrzeń Europy, pojmowana wyłącznie jako agregacja makroprzestrzeni tworzonych przez poszczególne kraje europejskie. W tym sensie możemy mówić o nowym paradygmacie megaprzestrzeni Europy. Krystalizowanie się tego nowego paradygmatu powinno być pasjonującym przedmiotem studiów regionalnych.

Trzeba zidentyfikować główne czynniki, mechanizmy i instrumenty tworzenia oraz rozwoju megaprzestrzeni Europy. W moim przekonaniu głównym nośnikiem megaprzestrzeni Europy jest EMU (Europejska Unia Monetarna), która przekształciła euro w ważny instrument tworzenia owej megaprzestrzeni. W tym kontekście warto również zwrócić uwagę na porównanie kształtu terytorialnego USA i UE zamieszczone w ciekawym artykule V. Mamadouh (2001, mapa 1).

Należy oczywiście pamiętać, że megaprzestrzeń Europy jest obszarem słabiej zintegrowanym aniżeli megaprzestrzeń USA, zwłaszcza w zakresie wolnego przepływu osób. Proces kształtowania megaprzestrzeni ma nie tylko wymiary materialne i instytucjonalne. Chodzi również o megaprzestrzeń percepcji związaną ze świadomością indywidualną i zbiorową społeczności europejskiej (Kukliński 2000).

Jestem przekonany, że lata najbliższe będą obfitowały w pionierskie studia porównawcze megaprzestrzeni europejskiej i amerykańskiej. Musimy jednak przełamać etnocentryzm cywilizacji euroatlantyckiej i zająć się również megaprzestrzenią Chin i Indii. To jest nie tylko sprawa ciekawości intelektualnej, dotyczy to bowiem wielkiej sceny Azji, która będzie tworzyła coraz to nowe wyzwania dla megaprzestrzeni amerykańskiej i europejskiej. Warto dysponować systematyczną i stale rosnącą wiedzą o megaprzestrzeni Chin i megaprzestrzeni Indii jako ważnych elementach transformacji przestrzeni globalnej XXI wieku.

IV. Strukturalne pęknięcie megaprzestrzeni Europy

Zróznicowanie megaprzestrzeni Europy jest zjawiskiem złożonym i wielopłaszczyznowym, które będzie wartościowane stale zarówno pozytywnie, jak i negatywnie. Z jednej strony mówimy, że megaprzestrzeń Europy jest najbardziej bogatą i różnorodną przestrzenią w skali globalnej. Ta różnorodność była i jest ważnym czynnikiem stymulującym innowacyjność kontynentu europejskiego. Z drugiej jednak strony różnorodność ta przybiera formę luki rozwojowo-cywilizacyjnej oddzielającej europejskie centrum od europejskiej peryferii (Kukliński 1997).

Problem centrum–peryferie jest stałym elementem historii Europy. Oczywiście skala i kształt tego problemu wyglądały inaczej w imperium rzymskim, w wieku XIX czy przy końcu XX wieku. Jednak w każdych warunkach historycznych istnieje centrum Europy oraz zróżnicowane obszary europejskich peryferii.

Można określić sześć wskaźników, które są miernikami jakościowymi i ilościowymi różnic pomiędzy centrum a peryferiami:

- 1) struktura, umiejętności oraz produktywność zasobów ludzkich,
- 2) struktura, skala i produktywność zasobów kapitałowych,
- 3) umiejętności i motywacje kadr kierowniczych,
- 4) jakość i efektywność społeczeństw cywilnych,
- 5) stabilność i efektywność struktur państwowych oraz struktur samorządu regionalnego i lokalnego,
- 6) długookresowe zdolności do tworzenia i absorbowania innowacji.

W tej perspektywie warto zanalizować treść dwóch map:

- 1) mapy centrum i peryferii, opracowanej przez H.H. Blotvogela (1997),
- 2) mapy strumieni lotniczych, zamieszczonej w *Visages de la France* (1993).

Obie mapy są cennym materiałem interpretującym głębokie zróżnicowania przestrzeni europejskiej. Trzeba pamiętać, że mapa strumieni lotniczych przedstawia stan w roku 1991. W roku 2004 obraz peryferii, w tym peryferii Europy Środkowej i Wschodniej, jest prawdopodobnie znacznie lepszy. Wydaje się jednak, że nie nastąpił jeszcze zasadniczy przełom w strukturze europejskiej megaprzestrzeni, która jest typowym zjawiskiem długiego trwania, a więc wielkiej inercji układów starych i powolnego nastawiania układów nowych.

W tym kontekście można sformułować trzy pytania związane z luką centrum–peryferie, jako istotną cechą struktury europejskiej megaprzestrzeni:

1) Czy w wieku XXI pojawi się nowa oś rozwoju przestrzennego Europy: Paryż–Berlin–Warszawa–Moskwa (Kukliński 2003b)?

2) Czy w wieku XXI zmniejszy się skala rozpiętości dzielących centrum i peryferie Europy?

3) Czy w wielu XXI nastąpi wyraźne zwiększenie zakresu przestrzennego europejskiego centrum oraz wyraźne zmniejszenie zakresu przestrzennego europejskich peryferii?

Można reprezentować umiarkowany optymizm w tej dziedzinie, opierając się na następujących przesłankach:

1) holistyczna działalność Unii Europejskiej stanie się źródłem przyspieszonego rozwoju obszarów europejskich peryferii, co w ramach procesów długiego trwania będzie źródłem pozytywnych zmian w strukturach przestrzeni europejskiej;

2) Europa XXI wieku będzie zintegrowanym zbiorem społeczeństw informacyjnych. Mechanizmy rozwojowe społeczeństw agrarnych i industrialnych będą mniej zauważalne na mapie Europy XXI wieku.

Istnieją poważne przesłanki do sformułowania poglądu, że społeczeństwa informacyjne (Castells 2000) stwarzają większe szanse przezwyciężenia luki centrum–peryferie aniżeli społeczeństwa agrarne i przemysłowe.

Miejmy nadzieję, że skala strukturalnego pęknięcia megaprzestrzeni Europy w formie luki rozwojowej centrum–peryferia zmniejszy się znacznie m.in. w wyniku holistycznej polityki Unii Europejskiej.

V. Granice megaprzestrzeni Europy

Obecne rozszerzenie Unii jest w pewnym sensie sukcesem myślenia S.P. Huntingtona, który stwierdził (1996): „Paradygmat cywilizacyjny daje jasną i przekonującą odpowiedź na pytanie formułowane przez Zachodnią Europę: gdzie kończy się Europa? Europa kończy się tam, gdzie kończy się zachodnie chrześcijaństwo, a zaczyna prawosławie i islam” (por. też Jałowicki, Gorzelak 1999, s. 36; Ruszkowski 2003).

Obecny kształt Unii Europejskiej jest bardzo bliski mapie Europy łacińskiej. Następne rozszerzenie Unii otwiera wielki cywilizacyjny problem prawosławia i islamu. W najbliższych latach będziemy świadkami i uczestnikami bardzo gorących dyskusji i kontrowersyjnych debat na temat cywilizacyjnych granic megaprzestrzeni Europy. Przyszłość pokaże, czy tezy S.P. Huntingtona zostaną przyjęte, czy też odrzucone przez elity polityczne i społeczeństwo Unii Europejskiej *in toto*.

VI. Megaprzestrzeń silnej Europy jako wyzwanie dla Polski XXI wieku

Najbliższe lata przyniosą odpowiedź na fundamentalne pytanie, jaki sposób myślenia strategicznego przyjmie Polska jako aktywny członek Unii Europejskiej (por. Kukliński 2001). Czy Polska znajdzie się w europejskiej awangardzie promującej megaprzestrzeń silnej, *de facto* sfederalizowanej Europy? Czy odrzuci tę opcję, wybierając wizję słabej Europy, która nie stworzy mechanizmów rozwoju megaprzestrzeni Europy jako fragmentu megaprzestrzeni globalnej?

Możemy wskazać na cztery testy dylematu – awangarda *versus* ariergarda Europy:

Pierwszym testem jest odpowiedź na pytanie, jak szybko Polska wejdzie do systemu Europejskiej Unii Monetarnej, która jest najważniejszym mechanizmem tworzenia megaprzestrzeni Europy. W tym przypadku prognozy są dość

optymistyczne, ponieważ polskie elity polityczne i społeczeństwo *in toto* wypowiadały się *grosso modo* pozytywnie na temat naszego udziału w EMU.

W Polsce występuje jednak zadziwiające zjawisko łączenia pozytywnego stanowiska w sprawie EMU z negatywnym stosunkiem do Europy federalnej (por. *O przyszłości Europy...* 2000). Ta istotna sprzeczność wynika z braku zrozumienia oczywistego faktu, że EMU jest najważniejszym krokiem w procesie tworzenia Europy federalnej, krokiem na drodze, z której nie ma już odwrotu.

Drugim testem jest odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu Polska realizuje Strategię Lizbońską (Kotyński 2001; *Third European Report* 2003) jako drogę dynamicznego rozwoju gospodarki europejskiej poprzez promowanie wzrostu gospodarki opartej na wiedzy i społeczeństwa opartego na wiedzy. W tym przypadku odpowiedź jest wyraźnie negatywna. W zakresie promowania rozwoju GOW i SOW Polska znajduje się w dolnym przedziale europejskiej ariergardy.

Trzecim testem jest odpowiedź na pytanie, czy Polska wykaże zrozumienie tej smutnej prawdy, że obecna polityka rolna Unii Europejskiej jest w perspektywie długookresowej wielkim nieszczęściem dla Europy i dla świata, a zwłaszcza dla krajów biednych. Niestety, negatywna rola Polski na tym polu jest zupełnie wyraźna. Polska popiera Strategię Paryską, która twardo realizuje zupełnie fałszywą koncepcję wspólnej polityki rolnej. Jest rzeczą bardzo smutną, że Polska chętnie popiera błędne stanowisko Francji w tej sprawie, przyjmując jednocześnie negatywną postawę wobec słusznego stanowiska Francji w sprawie konstytucji europejskiej (Łukaszewski 2004). Mam nadzieję, że polski *modus operandi* w Unii Europejskiej nie będzie zdominowany przez ten niepokojący precedens.

Czwartym testem jest odpowiedź na pytanie, jak Polska rozwiąże dylemat: mechaniczna *versus* organiczna polityka spójności oraz społecznie *versus* globalnie motywowana polityka regionalna. Pełną argumentację w sprawie tych dwóch dylematów przedstawiłem w odrębnym artykule (Kukliński 2003a). W tym kontekście stwierdzam tylko, że Polska w chwili obecnej zajmuje w tych sprawach stanowisko europejskiej ariergardy.

Tę listę testów polskiego myślenia strategicznego, które bezpośrednio lub pośrednio promuje procesy rozwoju megaprzestrzeni Europy, można oczywiście rozbudować w świetle nowych zjawisk, które stale pojawiają się na scenie Polski i Europy. Zachęcam Czytelnika tego artykułu do kontynuowania tej drogi myślenia o roli Polski w Unii Europejskiej.

VII. Cztery megaprzestrzenie globalne jako wyzwanie dla Regional Studies Association

Regional Studies Association jako organizacja o zainteresowaniach globalnych powinna podjąć wyzwanie opracowania i realizacji wielkiego programu badań porównawczych pt.: *Megaprzestrzenie USA, Unii Europejskiej, Chin i Indii*. Te cztery megaprzestrzenie obejmują obecnie połowę ludności świata i dwie trzecie światowego produktu (*vide* tab. 1). W ciągu następnych 20 lat ich globalna rola ulegnie dalszemu wzrostowi.

Można wskazać na trzy argumenty uzasadniające koncepcję opracowania i realizacji Programu Czterech Megaprzeźrzeń:

1) wyzwanie w zakresie teorii tworzenia i rozwoju układów megaprzeźrzeń,

2) wyzwanie w zakresie metodologii badań, w których przewyżcimy europocentryzm światowych studiów regionalnych, przekraczając w tych studiach barierę S.P. Huntingtona,

3) wyzwanie pragmatyczne. Chodzi o to, aby UE, OECD i Bank Światowy uzyskały odpowiedź na pytania:

– *primo* – jak kształtują się procesy i mechanizmy powstawania i rozwoju megaprzeźrzeń europejskiej?

– *secundo* – w jakim stopniu megaprzeźrzeń Europy staje się podobna do megaprzeźrzeń USA, a w jakim będzie miała zupełnie nowe, unikatowe oblicze?

– *tertio* – w jakim stopniu procesy kształtowania megaprzeźrzeń Chin i Indii powinny być przedmiotem bezpośredniego zainteresowania pragmatycznego Unii Europejskiej i USA?

Jestem przekonany, że koncepcja Programu Czterech Megaprzeźrzeń znajdzie odpowiednie fundamenty instytucjonalne i finansowe. Proponuję trzy kroki:

1) opracowanie studium osiągalności (*feasibility study*),

2) zorganizowanie Konferencji Czterech Megaprzeźrzeń³,

3) opracowanie i realizacja⁴ programu.

Konkluzje

Tytuł tego artykułu dyskusyjnego – *Przeźrzeń globalna, przeźrzeń Europy, przeźrzeń Polski* – można oczywiście interpretować na różne sposoby w zależności od różnych uwarunkowań empirycznych i metodologicznych. Autor przedstawia jedną z możliwych interpretacji, która za punkt wyjścia przyjmuje pewną próbę diagnozy sytuacji globalnej, a za wniosek końcowy koncepcję Programu Czterech Megaprzeźrzeń jako wyzwania teoretycznego, metodologicznego i pragmatycznego dla Regional Studies Association (*vide* Aneks).

Aneks

Trzy stadia rozwoju studiów regionalnych

(Notatka dyskusyjna)

Studia regionalne są ważnym elementem teoretycznego i pragmatycznego krajobrazu Europy XXI wieku. Warto więc zastanowić się nad ich przeszłością i przyszłością. W tej notatce dyskusyjnej skupię uwagę tylko na jednym

³ Wzorem dla tej konferencji może być konferencja zorganizowana pod auspicjami Banku Światowego, *vide*: Kukliński 2003c, s. 104.

⁴ W opracowaniu Programu Czterech Megaprzeźrzeń warto sięgnąć do pionierskich treści zawartych w trylogii M. Castellsa (2000).

zagadnieniu. Chodzi o stadia rozwoju studiów regionalnych, które dość wyraźnie rysują się w dziejach ostatnich czterdziestu lat. Reprezentujemy bowiem pogląd, że podstawowa koncepcja studiów regionalnych jest tworem lat 60. XX wieku (Kukliński 1979a, 1979b; Komorowski 1982).

Z pewnym uproszczeniem można powiedzieć, że łańcuch rozwojowy studiów regionalnych obejmuje trzy stadia (Kukliński 1988):

- *primo* – studia regionalne jako pole studiów multidyscyplinarnych,
- *secundo* – studia regionalne jako pole studiów interdyscyplinarnych,
- *tertio* – studia regionalne jako pole studiów metadyscyplinarnych.

I. Pole studiów multidyscyplinarnych

Jest to pierwsze stadium w procesie wyłaniania się koalicji nauk, które próbują wyjaśnić procesy dynamiki i zróżnicowania regionalnego w skali globalnej, kontynentalnej i krajowej. W ujęciu *sensu largo* – studia regionalne obejmują każde opracowanie z dziedziny nauk technicznych, przyrodniczych i społecznych, które próbuje objaśnić rzeczywistość regionalnego świata. Tak na przykład doświadczenia nauk technicznych w zakresie tworzenia i analizy systemów infrastruktury technicznej (energia, transport, komunikacja) mogą być uznane za ważny element studiów regionalnych.

W podobnym ujęciu można mówić o studiach regionalnych środowiska naturalnego podejmowanych przez nauki przyrodnicze (biologia, geografia fizyczna, geologia). Warto również wspomnieć o szerokiej sferze architektury i urbanistyki funkcjonujących na pograniczu trzech światów – świata nauki, świata sztuki i świata techniki.

Trzeba odpowiedzieć na pytania, jak zdefiniować pole studiów multidyscyplinarnych *sensu largo*. Wydaje się jednak, że nasze zainteresowanie powinno skupić uwagę na studiach regionalnych *sensu stricto*, które wyłoniły się przede wszystkim z szeroko pojętej problematyki nauk społecznych.

Tą drogą poszło dwóch autorów hiszpańskich, którzy już w roku 1976 (Rodríguez, Gomez) sformułowali pogląd, że multidyscyplinarne pole studiów regionalnych obejmuje siedem obszarów:

- 1) obszar ekonomiczny,
- 2) obszar urbanistyczny,
- 3) obszar geograficzny,
- 4) obszar socjologiczny,
- 5) obszar antropologiczny,
- 6) obszar historyczny,
- 7) obszar prawno-instytucjonalny.

Nie będę w tym kontekście podejmował próby oceny, w jakim stopniu tak zdefiniowana multidyscyplinarna koalicja studiów regionalnych funkcjonuje w doświadczeniach naukowych i pragmatycznych różnych krajów i kręgów kulturowych (np. anglosaskich, romańskich i germańskich). Powiem tylko, że w każdym doświadczeniu historycznym występują silniejsi i słabsi członkowie

koalicji, która reprezentuje różną strukturę wewnętrzną oraz różną moc teoretyczną i pragmatyczną.

Istotną sprawą jest jednak to, że w stadium multidyscyplinarnym każda dyscyplina zajmuje się studiami regionalnymi w interiorze własnych tradycji intelektualnych i metodologicznych, akcentując swoją *specialité de la maison*. W takim kontekście mechanizmy generalizacji badawczej i pragmatycznej funkcjonują bardzo słabo.

II. Pole studiów interdyscyplinarnych

Istnieją trzy mechanizmy transformacji studiów multidyscyplinarnych w studia interdyscyplinarne, tj. takie studia, w których pojawiają się wspólne mianowniki pragmatyczne, metodologiczne i informacyjne.

Pierwszym mechanizmem jest mechanizm popytu na studia regionalne generowany przez sfery władz publicznych, biznesu oraz kultury i nauki. Ten mechanizm wymusza przejmowanie interdyscyplinarnego ujmowania problemów oraz sposobów współpracy dyscyplin zaprzyjaźnionych, a nawet dyscyplin o tradycjach wzajemnej niechęci czy lekceważenia.

Drugim mechanizmem jest wewnętrzna ciekawość intelektualna poszczególnych uczonych. Inteligentny uczyony prędzej czy później musi postawić sobie pytanie, jak dany problem regionalny jest rozumiany przez inne dyscypliny i jak wygląda jego własna kompetencja w stosunku do innych dyscyplin.

Trzecim mechanizmem jest ucieczka od rutyny i monotonii dyscypliny macierzystej. Wedle tego mechanizmu odbywa się przechodzenie wielu geografów w objęcia socjologii lub ekonomii.

Istnieją cztery mechanizmy integracji interdyscyplinarnych studiów regionalnych:

Pierwszym mechanizmem jest wybór wspólnej listy priorytetów badawczych, które mogą być przedmiotem studiów empirycznych i aplikacyjnych.

Drugim mechanizmem jest poszukiwanie wspólnych schematów w zakresie założeń teoretycznych oraz ujęć metodologicznych.

Trzecim mechanizmem jest pewien zakres standaryzacji instrumentarium statystycznego i kartograficznego.

Czwartym mechanizmem jest doskonalenie i integracja systemów informacji, które są jedną z podstaw rozwoju empirycznych studiów regionalnych.

Relacje pomiędzy studiami multidyscyplinarnymi a studiami interdyscyplinarnymi można rozpatrywać w aspekcie czasowym, jako proces przechodzenia od stadium pierwszego do stadium drugiego. W tej perspektywie można twierdzić, że w ciągu ostatnich 40 lat rozwijał się proces zastępowania studiów multidyscyplinarnych interdyscyplinarnymi. Można jednak zauważyć, że w wielu krajach i środowiskach naukowych znajdziemy jeszcze obecnie liczne przykłady studiów multidyscyplinarnych w konserwatywnej rutynie zamkniętych interiorów klasycznych dyscyplin naukowych.

III. Pole studiów metadyscyplinarnych

Rozróżnienie studiów inter- i metadyscyplinarnych związane jest ze sferą tożsamości psychologicznej uczonego (Alonso 1969). Jeśli tożsamość ta związana jest przede wszystkim z jego dyscypliną macierzystą, to mówimy wówczas o zespole interdyscyplinarnym, w którym każdy członek zespołu stara się brać udział w rozwiązywaniu wspólnego problemu, nie zapominając jednak o swojej dyscyplinie wyjściowej. Jeśli jednak dany uczoney wtapia się tak głęboko w problematykę wspólnego problemu, że zapomina o swojej pierwotnej tożsamości akademickiej, to wówczas możemy mówić o mechanizmach ujęć metadyscyplinarnych.

Trzeba przeprowadzić analizę klimatu intelektualnego i organizacyjnego panującego w wielkich zespołach, które w ciągu ostatniej dekady otworzyły nowe karty w historii empirycznych studiów regionalnych. Jestem przekonany, że w zespołach tych rzeczywiście panował duch metadyscyplinarnego myślenia i działania.

To przechodzenie od interdyscyplinarnych do metadyscyplinarnych studiów regionalnych jest fragmentem szerszego procesu transformacji mechanizmów tworzenia wiedzy opisanego w słynnej pracy zespołu M. Gibbonsa (1994).

W moim przekonaniu metadyscyplinarne studia regionalne są przyszłością XXI wieku. Mam nadzieję, że niniejsza notatka będzie zaczątkiem dyskusji na temat stadiów rozwoju studiów regionalnych.

Literatura

- Alonso W., 1969, *Beyond the Interdisciplinary Approach to Planning*, Berkeley, Ca.: University of California Center for Planning and Development Research, *Working Paper* No. 90.
- Bennhold K., 2004, „Continent guards its right to leisure: We are not in a race with the U.S.”, *IHT*, 19 lipca.
- Blutevogel H.H., 1997, „Bevölkerung, Wirtschaft und regionale Restrukturierung in Europa” (w:) A. Kukliński (red.), *European Space – Baltic Space – Polish Space*, Part One, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rewasz.
- Castells M., 2000, *The Rise of Network Society – Volume One. The Power of Identity – Volume Two. End of Millennium – Volume Three*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Funabasshi I., 2003a, „China is preparing a «peaceful» ascendance” *IHT*, 13 grudnia.
- Funabasshi J., 2003b, „The rise of India”, *Business Week*, 8 grudnia.
- Funck R., Kukliński A. (red.), 1986, *Space – Structure – Economy. A Tribute to August Lösch*, Karlsruhe: Van Loeper Verlag.
- Gibbons M. et al., 1994, *The New Production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*, London: Sage Publication.

- Harney M., Brinkhorst L.J., Grethen H., Hewitt P., 2004, „Lisbon Strategy. We can still make the EU competitive”, *IHT*, 3–4 lipca.
- Huntington S.P., 1996, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon and Schuster.
- Jałowiecki B., Gorzelak G., 1999, „Europejskie dylematy” (w:) A. Kostrowicka (red.), *Problematyka integracji europejskiej w nauczaniu geografii*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Komorowski S., 1982, *Regional Studies. The Geneva Programme*, Nagoya: UNCRD.
- Kotyński J., 2001, „Europejska przestrzeń gospodarcza oparta na wiedzy. Od Lizbony do Warszawy?” (w:) A. Kukliński (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy Perspektywy Banku Światowego*, Warszawa: KBN, Biuro Banku Światowego w Polsce.
- Kukliński A., 1979a, „Estudios regionales – quo vaditis?”, *Revista Interamericana de Planificación*, nr 12/52, s. 70–85.
- Kukliński A., 1979b, „Studia regionalia – quo vaditis?”, *Przegląd Geograficzny*, nr 2.
- Kukliński A., 1980, „Studia regionalia – quo vaditis? Settlement systems and regional planning”, *Studia KPZK PAN*, nr 75, Warsaw: PWN, s. 61–86.
- Kukliński A., 1988, „Regional Studies” (w:) Z. Chojnicki (red.), *Experiences and Prospects in Problems of Space and Time in Regional Studies Concepts and Methods in Geography*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Kukliński A. (red.), 1997, *Problematyka przestrzeni europejskiej*, Warszawa: EUROREG.
- Kukliński A., 2000, „Transformacja przestrzeni europejskiej”, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 1.
- Kukliński A., 2001, „What will Polish membership mean for EU” (w:) H. Bünz, A. Kukliński (red.), *Globalization: Experiences and Prospects*, Warszawa: Friedrich Ebert Stiftung, Oficyna Wydawnicza Rewasz.
- Kukliński A., 2003a, „O nowym modelu polityki regionalnej”, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 4.
- Kukliński A., 2003b, „Towards a New European Space – The Trajectory London–Paris–Moscow” (w:) A. Kukliński, B. Skuza (red.), *Europe in the Perspective of Global Change*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rewasz.
- Kukliński A. (red.), 2003c, *Gospodarka oparta na wiedzy. Perspektywy Banku Światowego*, Warszawa: KBN, Biuro Banku Światowego w Polsce.
- Kukliński A., Skuza B., (red.) 2003, *Europe in the Perspective of Global Change*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rewasz.
- Lösch A., 1967, *Economics of Location*, New York: Wiley.
- Łukaszewski J., 2004, „Unia to «my» a nie «oni»”, *Rzeczpospolita. Plus Minus*, 20–21 marca.
- Mamadouh V., 2001, „The territorialism of European integration”, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, nr 4.

- O przyszłości Europy. Głosy polityków*, 2000, Warszawa: Fundacja Stefana Batorego.
- Rodriguez F.F., Gomez S.A., 1976, *Estudios regionales*, Madrid: Instituto National de Perspectiva y Desarrollo Economico.
- Rossant J., 2003, „Will Europe become a backwater – It’s failure to pull together could relegate the EU to minor power status”, *Business Week*, 29 grudnia.
- Ruszkowski J., 2003, „Wschodni wymiar Unii Europejskiej. Implikacje dla Polski”, *Studia Europejskie*, nr 2.
- Sapir Report – An Agenda for Growing Europe – Making the EU Economic System Deliver Report*. Chairman Andre Sapir, Brussels, July 2003.
- „The New Alliances. A shifting geography of trade. Developing countries economic clout grows”, 2004, *IHT*, 10–11 lipca.
- Third European Report on Science and Technology. Indicators – 2003. Towards a Knowledge Economy*, 2003, Brussels: European Commission.
- Visages de la France*, 1993, Paris: DATAR – Reclus La Documentation Française.